

MŰHELY

NÉGYESI LAJOS

ÁRPÁD PAJZSRA EMELÉSE

A korai magyar történelem egyik emblematikus eseménye Árpád pajzsra emelése. Szinte alig van olyan történeti munka, melyben ne említenék, de számos képzőművészeti alkotáson is vizionálható. ¹ Nem túlzás kijelenteni, hogy történelmünk egyik legismeretesebb momentum, amit szemléletesen bizonyít, hogy az 1913 és 1915 között elemi iskolai használatra kiadott 20 darabos történelmi faliképsorozat első darabja is ezt ábrázolja. ²

A történet forrása Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár a birodalom kormányzásáról írott munkájának (*De Administrando Imperio* – DAI) ³ egy mondata, mely Moravcsik Gyula fordításában így hangzik: „és így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették.” ⁴

A meglehetősen forráshiányos korai magyar történet etelközi periódusának megítélésénél fontos szerepet kap, hiszen e szerint Árpádot a kazárok jelenlétében, a kazár uralkodó avatási szertartásával megegyező módon tették fejedelemmé. Ez alapján megkérdőjelezhető az a nézet, hogy a hét magyar törzs Etelközben, a kazárok uralma alatt, azok szolganépe lett volna. A pajzsra emelés jelentőségét Bartha Antal az alábbi szavakkal méltatja: „A kozmoszkrátor tekintélyét magának követelő bizánci császár beiktatásakor a kozmoszkrátosz méltóságát úgy ruházták reá, hogy testőrei a Napot jelképező kerek pajzsra emelték. A Nap a világmindenség központja. A bizánci körök jól tudták, hogy a kazár kagán előtt testőre fényes korongot, a Nap jelképét hordozta, és a jelkép előtt minden alattvalójának le kellett borulnia. A pajzsra emelt Árpádot és ivadékait a Nap fejedelmének a szentsége illette meg.” ⁵ Bakay Kornél célratorőbben fogalmaz: „Nézzük most a pajzsra emelés kérdését. Kiket tettek úgy uralkodóvá a Kr. sz. utáni első évezred második felében, hogy pajzsra emelték őket? A perzsa nagykirályt, a bizánci császárt és a kazár nagykagánt. Valamint a magyarok fejedelmét!” ⁶

Mint azt a fenti idézetek is mutatják, Konstantin császár művének idézett mondata a pajzsra emelés említésével a kor legnagyobb hatalmú uralkodóinak sorába emelheti Árpádot. ⁷ Ezzel szemben a kazár szokás átvételének okán fölmerült a magyar fejedelem alárendeltségének gondolata is. ⁸ A pajzsra emelés jelentősége és egyedisége a magyar uralkodók avatásánál indokoltá teszi a szertartás eredetének vizsgálatát. Nem utolsósorban azért, mivel már a szöveget fordító Moravcsik Gyula is szükségesnek tartotta megjegyez-

¹ Rózsa György: „Árpád emeltetése”. *Néprajzi Értesítő*, 1995. 35–43. o.

² Szabó László: Népiskolai szemléltető képek 1913–1915. <http://www.opkm.hu/orbis/szabo.htm> (Letöltve: 2010. 12. 28.)

³ *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. Ford. Moravcsik Gyula. Szeged, 2003.

⁴ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*. Budapest, 1988. 45. o. □v ka□ □pxovta ka□ □ τ□ □ Χαζάρων □ □ ος ka□ □ ζάκανον πεποιήκασι, σηκώσαντες α□ τ□ v ει□ □ σκουτάριον.

⁵ Bartha Antal: *A magyar nép őstörténete*. Budapest, 1988. 349. o.

⁶ Bakay Kornél: *Magyar múlt*. In: *A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés*. IV. Konferencia. Somogyfajs, 2000. 9–12. o.

⁷ A két idézetet abból a célból illesztettem írásomba, hogy érzékeltessem, milyen szélsőséges megállapításokra vezethet az említett szöveg.

⁸ Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók*. Budapest 1995. 14. o.

ni egy lábjegyzet erejéig, hogy más történeti források arról tanúskodnak, hogy a pajzsra emelés szertartása része volt a bizánci császárok avatásának is. Ettől függetlenül az említett szöveghelyre alapozva, bizonyítottan láttá annak meglétét a Kazár kaganátusban.⁹

Erdélyi István azonban már némi kételkedéssel veszi szemügyre az ominózus szöveget: „Érdekes, hogy egy bizánci császár kazár szokásként említi a pajzsra emelést, jóllehet ezt az aktust éppen egy kissé későbbi, de mégiscsak bizánci emlék tanúsága szerint, elsősorban Bizáncban gyakorolták.”¹⁰

Indokoltnak tűnik az általa sugallt kérdés alaposabb vizsgálata. Mi volt az oka annak, hogy a bizánci császár egy bizonyíthatóan bizánci szertartásról azt írja, hogy az a kazárok szokása? Amennyiben valóban fejedelemavatás történt, mi lehet az oka annak, hogy a császár szerint Árpádot emelik pajzsra, nem pedig atyját; Álmost, akit Konstantin szintén megnevez az említett szöveghelyen?

A fenti kérdések vizsgálata előtt elengedhetetlen a pajzsra emelés történetének és elterjedésének felvázolása, melyről az utóbbi évtizedek történeti irodalmában több kutató közölt részletekbe menően alapos elemzést. Arthur Edward Romilly Boak az V–VI. századi,¹¹ Georg Ostrogorsky pedig a későbizánci uralkodóavatási szertartásról¹² írt összefoglalást. Christopher Walter 1975-ben a pajzsra emelés bizánci ikonográfiájáról írott értekezésében nem csak a jelenleg ismert 21 ábrázolást, hanem a szertartás írott forrásokban való felbukkanását is számba vette.¹³ 2002-ben jelent meg Hans Teitler cikke a pajzsra emelés eredetéről és továbbéléséről.¹⁴ Megítélése szerint a szokás gyökerei Európa nyugati felén keresendők, a kiteljesedése pedig a Bizánci Birodalomban ment végbe. Szükségesnek tartotta megemlíteni a Bíborbanszületett Konstantin császár leírásán alapuló nézetet is, mely szerint a pajzsra emelés részét képezte a Kazár kaganátus uralkodóavató szertartásainak. Ugyanebben az évben jelent meg Balogh László tanulmánya a pajzsra emelés keleti párhuzamairól, melyben a címben megfogalmazott kérdésen túl, a szokásra vonatkozó forrásadatokat és a magyar történeti szakirodalomban megjelenő véleményeket is ismerteteti.¹⁵

A szokás elterjedése

A pajzsra emelés legelső írásos nyomát Tacitusnál találjuk, aki a 69. évi batáviai felkelés leírásánál megemlíti, hogy a caninefas törzs főnökét, Brinnót népének tagjai pajzsra emeléssel választották meg.¹⁶ Az eredetileg germán szokás azután 360-ban megjelent a Római Birodalom császáravató szertartásán, azonban nem lett része az állandó protokollnak, hanem megmaradt Európa nyugati részén. Flavius Claudius Julianus (Apostata), Nagy Constantinus császár testvérének fia, Gallia kormányzójaként a trónon ülő II.

⁹ G. Moravcsik: *Byzantium and the Magyars*. Budapest–Amsterdam, 1970. 49. o.

¹⁰ Erdélyi István: *A magyar honfoglalás és előzményei*. Budapest, 2002. 82. o.

¹¹ A. E. R. Boak: *Imperial Coronation Ceremonies of the Fifth and Sixth Centuries*. *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 30. (1919) 37–47. o.

¹² Georg Ostrogorsky: *Zur Kaisersalbung und Schilderhebung im spätbyzantinischen Krönungszeremoniell*. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 4. (1955) No. 2/3. 246–256. o. (A továbbiakban: *Ostrogorsky* 1955.)

¹³ Christopher Walter: *Raising on a shield in Byzantine iconography*. *Revue des études byzantines*, 33. (1975) 133–176. o. (A továbbiakban: *Walter* 1975.)

¹⁴ Hans Teitler: *Raising on a Shield: Origin and Afterlife of a Coronation Ceremony*. *International Journal of the Classical Tradition*, 8. (2002) No. 4 (Spring) 501–521. o. (A továbbiakban: *Teitler* 2002.)

¹⁵ Balogh László: *Árpád „pajzsra emelésének” keleti párhuzamai*. *Acta Historica* [Szeged], 117. (2002) 37–47. o. (A továbbiakban: *Balogh* 2002.)

¹⁶ Tacitus: *Korunk története*. Ford. *Borzák István*. Budapest, 2001. IV. könyv, 15. fejezet, 151. o. vagy <http://mek.oszk.hu/04300/04353/html/01.htm#9> (Letöltve: 2013. 05. 10.) „a nép szokása szerint pajzsra emelik, a hordozók vállukon lóbálják, s így vezérré választják”; *Teitler* 2002. 503. o.

Constantiussal szemben császárnak kiáltotta ki magát. A szertartásra Párizsban (Lutetia) került sor, ahol germán és gall katonái pajzsra emelték.¹⁷

A birodalom hanyatlásának időszakában, amikor a provinciák zsoldosai egyre komolyabb tényezőnek számítottak a császárok hatalomra kerülésében, a pajzsra emelés egyre inkább elterjedt a Római Birodalom kultúrkörében. I. Valentinianus nyugatrómai császárt 364-ben emelték pajzsra.¹⁸ A nyugati területen a források szerint Odoaker – aki a germán segédcsapatok vezéréként szerezte meg a hatalmat – 476-ban, I. Klodvig, 507 után,¹⁹ Witichis (Vitiges) 536-ban, I. Sigbert 575-ben,²⁰ Gundowald pedig 584-ben²¹ részesült pajzsra emelésben.

Évszázadokkal később, immár politikai szimbólumként éled újjá, amikor a németalföldi függetlenségi mozgalom Brinno felkelésében látta meg a maga előképét. Számos képzőművészeti alkotáson jelenik meg Cannanefates vezér pajzsra emelése a mozgalom allegóriájaként.

Franciaországban XIV. Lajosról és Napóleonnal készült pajzsra emelésüket megjelenítő képzőművészeti alkotás. Ez valószínűleg a frank hagyományok felélesztését célozta.²²

A Kelet-római Birodalomban is tovább élt a szokás. Bizánci források tanúsága szerint, Anastasiust 491-ben, I. Justinust 518-ban, II. Justinust 565-ben és Phocast 602-ben emelték pajzsra. Olyanok is részesültek ebben a szertartásban, akik csak nagyon rövid ideig birtokolták a trónt, mint János 518-ban, Hypatius 532-ben és Germanus 588-ban.²³

602 után azonban eltűnik a forrásokból a szertartás említése, és csak a XIII. században bukkan fel ismét: II. Theodort 1254-ben, VIII. Mihályt 1258-ban, IX. Mihályt 1294-ben emelték pajzsra.²⁴

Ostrogorsky szerint 602 és 1254 között nem csak a forrásokból, hanem a császáravató szertartások közül is eltűnik a pajzsra emelés.²⁵ Vitatja ezt a megállapítást Teitler, aki felhívja a figyelmet az ebben az időszakban készült ábrázolásokra és Leo Tornicus esetére, aki a hadsereg és a tartományok támogatásával fellázadt IX. Konstantin ellen, majd 1047 szeptemberében pajzsra emelték. Ez a jelenet Skylitzes 1300 körül készült krónikájának egyik ábrázolásán is szerepel.²⁶

A szokás elterjedését mutatja a bizánci kultúrkörben, a bizánci hatalom elleni bolgár felkelést vezető Delján Péter – Szent István lánytestvérének fia – pajzsra emelése 1040-ben.²⁷

¹⁷ *Ammianus Marcellinus*: Róma története. Ford. Szepesy Gyula. Budapest, 1993. 20. könyv, 4. fejezet. <http://hu.scribd.com/doc/118057313/Marcellinus-Ammianus-Roma-Tortenetek#page=101> (Letöltve: 2013. 05. 10.) „Egy gyalogos katonai pajzsra helyezve a magasba emelték, és egyhangúlag császárrá kiáltották ki”; Teitler 2002. 505. o.

¹⁸ Teitler 2002. 507. o.

¹⁹ *Tours-i Gergely*: Korunk története – A frankok története. Ford. Adamik Tamás és Mezey Mónika. Pozsony, 2010. II. könyv 40. fejezet, 228. o. „Ők pedig meghallgatva ezeket, tetszésük jelüléül összeütogették fegyvereiket, majd pajzsra emelték és királlyá tették maguk felett.”

²⁰ *Tours-i Gergely*: i. m. IV. könyv, 51. fejezet, 315. o. „Majd egy Vitry nevű birtokra ment, ahol köré gyűlt az egész hadsereg, s pajzsra emelve királyukká választották.”

²¹ *Tours-i Gergely*: i. m. VII. könyv, 10. fejezet, 446. o. „Miatán Gundowald az említett hercegekkel, Desideriusszal és Mummolusszal Limoges-ba ment, elért Bimes-la-Gaillarde faluba, ahol a hagyomány szerint Szent Márton, a mi Mártonunk tanítványa nyugodott, s itt pajzsra emelve királlyá tették. Azt mondják azonban, hogy amikor harmadszor hordozták körbe, leesett róla, és a körülállók alig tudták elkapni kezükkel.”

²² Teitler 2002. 512. o.

²³ Uo. 507. o.

²⁴ Uo. 509. o.

²⁵ Ostrogorsky 1955. 252–256. o.

²⁶ Teitler 2002. 509–510. o.

²⁷ *Michael Psellus*: Chronographia. 4. könyv, 40. fejezet. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/psellus-chrono04.asp> (Letöltve: 2013. 05. 10.) Delján Péter pajzsra emelésével kapcsolatban, egy érdekes jelenségre

Napóleon pajzsra emelése

Keleti eredet?

A pajzsra emelés említése a kazárokkal és a magyarokkal kapcsolatban lehetőséget ad a szokás keleti párhuzamainak vizsgálatára. A V. és XIX. század közötti időszakban széleskörűen elterjedt volt a sztyeppe népei körében az uralkodó felemelése, azonban erre a célra nem pajzsot, hanem nemeztakarót használtak. Általában a frissen megválasztott uralkodót a főemberek fehér vagy fekete nemeztakarón az ég felé emelték és körülhordozták. Első pillantásra van némi hasonlóság, és a két szertartás között felismerhetünk párhuzamot a felemelés és a körülhordozás tényében. A keleti népeknél azonban a felemelést további szertartáselemek követik, gyakran az új vezető fajtogatása, amikor eljutva az eszméletvesztés határára, meg kell mondania, hogy milyen hosszan kíván uralkodni. Balogh László felhívja a figyelmet a forrás azon megjegyzésére, mely szerint Árpád pajzsra emelése a kazárok szokása és törvénye szerint történt. A törvény szóra, a görög szövegben használt kifejezés íratlan szokásjogot jelent, tehát azt sugallja, hogy a szertartás a kazárok ősi szokása. A Moravcsik Gyula²⁸ nevéhez köthető korábbi nézettel szemben, mely szerint a pajzsra emelés szokását Bizáncból vették át a kazárok, Dieter Ludwig,²⁹ Terplán Zoltán³⁰ és Balogh László³¹ ősi kazár szokásnak tartja, ami a sztyeppe népek nemeztakarós szertartásának egy formája lehet. Mivel a bizánci császár a szertartást kazár szokásként írja le, azt sem tartják kizártnak, hogy a bizánciak vették át a kazároktól, tehát egy keleti szokás nyugati adaptációjáról lehet szó.

A pajzsra emelés kérdésével foglalkozó magyar történészek egyhangúlag elfogadják Árpád pajzsra emelésének megtörténtét. A szokás eredetének kérdésében azonban van-

hívja fel a figyelmet D. Madjarov. Scilytzes krónikájában képi ábrázolása is van a Psellus által leírt pajzsra emelésnek, azonban Pétert csak a kezükkel emelik fel a körülötte álló férfiak, pajzs nélkül. Valószínűleg ezzel kívánta érzékeltetni a krónikás, hogy trónbitorlóról van szó, akit jogtalanul helyeztek méltóságba. (További érdekessége Scilytzes krónikájának, hogy a szövegben meg sem említi a pajzsra emelés megtörténtét. (Köszönöm Veszprémy Lászlónak, hogy megismertetett a tanulmányal.) *D. Madjarov: L'histoire de Petăr (Pierre) Deljan – souverain légitime et du prince Arpad – dula. Relations entre le rituel et la titulature. Bulgarian Historical review, 2011/1–2.*

²⁸ G. Moravcsik: Byzantium and the Magyars. Budapest–Amsterdam, 1970. 49. o.

²⁹ Dieter Ludwig: Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen. Dissertation. Münster, 1982.

³⁰ Terplán Zoltán: Az etelközi fejedelemválasztás és vérszerződés kérdéseiről. *Századok*, 1996/4. (A továbbiakban: *Terplán* 1996.) 973. o. Terplán így ad hangot kételyének: „ha ez a pajzsra emelés Bizáncból átvett szokás lett volna a kazároknál, azt nagyon valószínű, hogy Konstantinos császár nem hallgatta volna el. Nem azt írta volna, hogy ez kazár szokás, hanem – legalább célzott volna rá –, hogy a kazárok ezt csak átvették a bizánciaktól.” Uo. 973. o.

³¹ Balogh 2002.

nak eltérő vélemények, melyek közül az európai történettudomány szempontjából is új irányvonalat jelent a keleti párhuzamok vizsgálata. Az ugyanis, hogy a pajzsra emelést a bizánci császár kazár szokásnak tartja, felveti annak a lehetőségét, hogy a szertartás keletről került nyugatra.

A Terplán Zoltán által megfogalmazott gondolatmenet azonban, nem áll meg Bizánc és a kazárok viszonylatában, hanem azt feltételezi, hogy a pajzsra emelés szokása a sztyeppe régióból már sokkal korábban átkerülhetett Nyugat-Európába a germánokhoz. Az ugyanis nehezen képzelhető el, hogy a Római Birodalomban élő és Nyugat Európában továbbélő szokás teljesen ismeretlen volt Bizáncban, azonban a sztyeppe régió nemeztakarós szokását átvéve, spontán a nyugati pajzsra emeléssel megegyező szertartás alakul ki akár Kazáriában, akár Bizáncban.

A zsidó kazár kagánok avatási szertartása

Véleményem szerint, továbbra sem kellene elvetni Konstantin szövegének szó szerinti értelmezését, mely szerint a pajzsra emelés kazár szokás. Figyelembe véve, hogy korábban ezt a szertartást Bizáncban gyakorolták, valaminek történni kellett, hogy a DAI elkészítésének időszakában, tehát 950 körül, a kazárok fejedelemavató szertartásának említésekor Bizáncban a pajzsra emelésre asszociáljanak. Ehhez kevés lenne, hogy 602 után eltűnjön a bizánci gyakorlatból, hiszen még így is bizánci szokás maradna. Ahhoz, hogy a bizánci forrás egyértelműen kazár szokásként írja le, arra van szükséges, hogy Kazáriában valóban gyakorolt szertartás legyen, és a bizánci köztudatban egyértelműen a kazárokhoz kapcsolódjon az adott időszakban.

Kazár források hiányában ezt nehéz bizonyítani, azonban az, hogy Konstantin császár a bizánci udvar szertartásairól írott munkájában nem szerepelteti a pajzsra emelést, meggyőzően bizonyítja, hogy a X. század közepén nem volt része a császáravató szertartásnak. Az ábrázolások mégis azt jelzik, hogy ott élt a köztudatban. Amennyiben helyes az előbbi gondolatmenetünk, akkor a IX–X. századi ábrázolásokon a pajzsra emelést nem a korábbi bizánci császárok, hanem kazár kagánok ihlették.

A legkorábbi ábrázolás a IX. század második feléből származó Hludov zsoldároskönyvben (Hludov Psalter)³² szerepel, ahol Ezekiást emeli pajzsra három kardot viselő harcos. A jelenet a Jeruzsálem ellen támadó asszírok fölötti győzelem szimbóluma.

A kép magyarázata a 21. zsolttár 6. sora: „Nagy az ő dicsősége a te segítséged által; fényt és méltóságot adott reája.”³³

Mivel Ezekiás történetében nem szerepel a pajzsra emelés leírása, így feltételezhető, hogy az ábrázolás elkészítésénél az illusztrátornak egy zsidó királyt kellett megjelenítenie, mégpedig olyan helyzetben, ami a 850–860 körüli időszakban a dicsőség és méltóság felvételét szimbolizálta. Ez jelenti a kapcsolatot a kazárokkal, ugyanis a kazár kagán és az uralkodó réteg a IX. század elején áttért a zsidó hitre. Ennek elég jelentős visszhangja volt Bizáncban. A köztudatban a kazár uralkodó lett a zsidó király, így valószínűsíthető, hogy Ezekiás személyében a kazár kagán jelenik meg. Tovább erősítheti a gyanút, hogy József kazár kagán 960 körülre keltezett levelében önmagán kívül 12 uralkodót sorol fel az áttéréstől kezdődően.³⁴ Csak egyszer fordult elő, hogy testvérek követték egymást

³² Хлудовская псалтырь. Москва, Állami Történeti Múzeum, MS. D.129. (Robin Cormack: Writing in Gold, Byzantine Society and its Icons. London, 1985.) Az illusztrált zsoldároskönyv a kutatók szerint konstantinápolyi udvari műhelyben készült. Nevét Alexej Hludov moszkvai műgyűjtőről, az első tulajdonosáról kapta, aki a XIX. században szerezte meg, az egyik athisoz-hegyi kolostorból.

³³ Walter 1975. 149–150. o.

³⁴ Kohn Sámuel: Héber kulforrások és adatok Magyarország történetéhez. Budapest, 1881. 38. o.

a trónon, a többi esetben a fiú követte az apját. Bulán vette fel a hitet, de az unokája alapította a zsidó Kazáriát. Őt a fia, Chizkijah (Ezekiás) követte. A kazár zsidó állam kronológiájával kapcsolatban egy mérvadó dátummal rendelkezünk. Az 1999-ben Svédországban előkerült kincsleletben volt néhány 830-ra keltezhető kazár pénz, melyeken az arab dirhemeken szokásos *Mohammed, isten prófétája* helyett, *Mózes, isten prófétája* felirat szerepel.³⁵ A pénzverés ténye működő államot feltételez, tehát a 830-as dátum, már Bulan unokájának, Chizikijah (Ezekiás) apjának uralkodására eshetett. Ennek megfelelően, a Hludov zsoltároskönyv Ezekiás ábrázolása a kazár Chizkijah (Ezekiás) uralkodásának időszakában készülhetett. Ibn-Rusza leírja, hogy a kazár király előtt „egy naphoz hasonló tárgyat hordanak, mely a dob mintájára van készítve”³⁶ de ez nem azt jelenti, hogy a kazárok napimádók lennének, hiszen korábban megjegyzi, hogy a vezető réteg zsidó vallású, tehát kizárható, hogy a kagán előtt hordozott dob alakú tárgy istenszimbólum lenne.³⁷ Sokkal valószínűbb, hogy méltóságjelző volt. A naphoz hasonló tárgy alapján ösztönösen arra következtetünk, hogy magasra emelve, függőleges helyzetben hordozzák, azonban vihetik derék- és fejmagasság között. Csak az biztos, hogy a kagán előtt hordozták.

A Hludov zsoltároskönyvben ábrázolt pajzzsal kapcsolatban már Walter is kétségeket fogalmaz meg.³⁸ Kör alakú, de nem domború és a szegélye feltűnően széles. Engem inkább egy dob alakú tárgyra emlékeztet, ami inkább lehet kagáni jelvény, mint bizánci pajzs. Skylitzes XIV. századi krónikájában a pajzsra emelés jól felismerhető bizánci kerék pajzsokon történik, melyek közepén markáns pajzsdudort láthatunk. Leo Tornicus esetében pedig egy kisebb pajzsot, azonban ennek széles lapos körbefutó pereme van.³⁹

A fenti gondolatmenet alapján nem zárható ki, hogy a zsidó hitre tért kazár uralkodót egy dob alakú fényes tárgyra – bizánci értelmezésben, pajzsra – emelték, ezzel kifejezve a méltóságát.

Ez a dob alakú, a peremén díszített tárgy a későbbiekben is előfordul a bizánci ikonográfiában. Az 1066-ban készült Teodor zsoltároskönyvben (Theodore Psalter)⁴⁰ Ezekiás ábrázolása olyan mértékben hasonlít a Hludov zsoltároskönyv képére, hogy joggal feltételezhetjük, hogy a művész onnan másolta. Itt is dob alakú tárgyon állva emelik a királyt. A könyvben több ábrázolás van Dávid királyról és Salamonról, akik egy ilyen dob alakú tárgyon állnak, ami valószínűleg egy díszes dobogó. Azonos azzal, melyen II. (Bolgárölő) Bazileioszt a velencei zsoltároskönyv⁴¹ ábrázolja. Ehhez kapcsolódóan, Árpád esetében is meg kell vizsgálni a pajzs kérdését. Mivel a nyugati és bizánci katonák fegyverzetének általában része a pajzs, ezért a szertartáshoz eleve kéznél van. Ellenben a magyar harcosok – a források és a régészeti leletek tanúsága szerint – nem használtak pajzsot.

³⁵ Peter B. Golden: The conversion of the Khazars to Judaism. In: World of the Khazars. Ed. Peter B. Golden, Haggai Ben-Shammai & András Róna-Tas. Brill, Leiden–Boston, 2007. 156. o.

³⁶ MHK 156. o.

³⁷ Uo. 153. o.

³⁸ Walter 1975. 150. o.

³⁹ Teitler 2002. 511. o.

⁴⁰ Theodore Psalter. The British Library, London, Department of Manuscripts, Add. Ms.19352.

⁴¹ II. Bazileiosz zsoltároskönyve. Velence, Biblioteca Marciana, Menologion of Basil II Vat. gr. 1613.

Ezekiás, Salamon és II. Bazileosz ábrázolása a díszített dobogón

Leo Tornicus és I. Mihály pajzsra emelése Skylitzes krónikájában

Árpád pajzsra emelésének jelentősége

Christopher Walter az ábrázolások és az írott források elemzése alapján megállapította, hogy Bizáncban a katonai ceremóniák közé tartozott a pajzsra emelés, mégpedig az új uralkodó hatalmának elfogadását jelképezte a hadsereg fölött.⁴² Az uralkodóavatás általános szertartása a koronázás volt, azonban bizonyos időszakokban a hatalom szempontjából a legfontosabb tényezővé a hadsereg lépett elő, melynek támogatását külön szertartással kellett hangsúlyozni. Különösen nagy szerepet kapott ez az aktus abban az esetben, amikor a hatalom megszerzése a hadsereg alkalmazásával történt.

Azokban a közösségekben, ahol az elit döntően harcosokból állt, a vezetőt közvetlenül ők választották. Az uralkodó a harcosok vezére lett, akit szó szerint maguk fölé emeltek. A germánoknál, majd később a frankoknál a pajzsra emelés közvetlen uralkodóavató szertartás.

A Római Birodalomban a germán zsoldosok honosították meg, mint saját elfogadó gesztusukat az uralkodó irányában. Az esetek többségében háborús időszakban, még inkább felkelések során került rá sor.

Bizáncban nem véletlenül kapott fontos szerepet éppen 602 előtt, hiszen ez volt a birodalom sötét időszaka, amikor egymást érték a külső támadások és a háborúk. Az ezt követő nyugodt időszakban, fokozatosan jelentőségét veszítette, legközelebbi alkalmazására 1047-ben került sor, amikor Leo Tornicus ismét a hadsereg támogatásával jutott hatalomra.

Maga az aktus az állami vezető és a hadsereg kapcsolatát fejezi ki. Egyfelől azt, hogy a hadsereg támogatja a vezető hatalmát, másfelől, hogy elfogadja vezérének, hiszen háborúban ő irányítja a sereget.

A Hludov zsoldároskönyv ábrázolásán – ami időben legközelebb áll Árpád pajzsra emeléséhez, és nagy valószínűséggel a kazár szertartás hiteles ábrázolása – az uralkodót három, kardot viselő harcos emeli fel. Ez hasonlóan a pajzsra emelés korábbi gyakorlathoz, a hadsereg elfogadó gesztusa, ami kapcsolódik a civil beiktató szertartásokhoz, de nem válik azok részévé. Az Ószövetség idézett helye tovább erősíti az aktus katonai jellegét, hiszen az asszírok feletti győzelmet kapcsolja a pajzsra emeléshez.

Valószínűleg a kazár kagán hatalma, főleg a zsidó hitre való áttérés után, a hadseregen nyugodott. A Chludov Psalter három harcosa – képletesen szólva – jelzi, hogy kiknek a vállán nyugszik a hatalom. Ennek megfelelően, a pajzsra emelés a kagán avatási szertartásának nem kizárólagos és nem elsődleges formája volt. Valószínűleg az ünnepélyes avatási szertartás az arab forrásban leírt módon zajlott,⁴³ azonban a hadsereg megnövekedett súlya miatt megjelent a pajzsra emelés is.

A magyar törzsek Levédiában kerültek először kapcsolatba a kazárokkal, mégpedig Levedí vojvoda (hadúr) közvetítésével. Három éven keresztül részt vettek a kazárok hadjárataiban. Ez a kapcsolat nagyon hasonló lehetett a Krími tatár kánság és az Oszmán Birodalom viszonyához.⁴⁴ A magyarok nem leigázott, beolvasztott segédnépként harcolnak, hanem szövetséges kontingensként. A nehezebb fegyverzetű kazár seregben igény volt a könnyűlovasok portyázó, felderítő szolgálatára, főleg a hasonló módon harcoló besenyők

⁴² *Walter* 1975. 166. o.

⁴³ Isztakhri, arab történetíró szerint, az új kagánt az ünnepélyes beiktatásán selyemzsinórral fojtogatják, és amikor közel van a fulladáshoz, nyilatkoznia kell, hogy hány évig akar uralkodni. In: *A magyar honfoglalás kútfői*. Szerk. *Pauler Gyula és Szilágyi Sándor*. Budapest, 1900. 237. o.

⁴⁴ A Krími Kánság az Oszmán Birodalom szövetségi viszonyát a hűbéri kapcsolat fejezi ki. Nyilvánvaló, hogy a két államalakulat katonai potenciálja nem egyenrangú, azonban a tatárok alávetettsége elég laza volt. Ezt jelzi a kánság önálló diplomáciája és a nemzetségek szabad kánválasztáshoz való joga. Ennek korlátozásával sikertelenül próbálkozott a Porta a tizenöt éves háború időszakában. (Lásd: *Ivanics Mária*: Krími tatár követjárások a bécsi udvarban 1598–1682. *Aetas*, 1999/4.)

ellen. Levedi volt az akkori „katonadiplomácia” kulcsszereplője. Tartotta a kapcsolatot a kazárokkal, összegyűjtötte, megszervezte és valószínűleg vezette is a magyar seregrészt. A szolgálatát a kazárok nagyra értékelték, azonban ez nem azt jelenti, hogy a kazárok szolgálója lett volna.

Megváltozott a helyzet, amikor a besenyők kiszorították a magyarokat Levédiából. A harcosok joggal lázadtak fel Levedi ellen, hiszen megbukott, mint katonai vezető. A konfliktus odáig fajult, hogy a harcosok többsége – tehát nem egyes törzsek, hanem a vitézebb magyarok – kiváltak és keletre mentek. Legalábbis erre következtethetünk, hogy azok, akik megmaradtak Levedi mellett – és az ő vezetésével Etelközbe költöztek – továbbra is hét törzset alkottak, mégpedig elfogadott törzsfőkkkel – hiszen majd ők kötik meg a vérszerződést. Ez a tény rávilágít arra, hogy a hét magyar törzs harcos rétege a törzsi szervezettől független réteget alkotott, akik saját katonai szempontjaik – a vezető rátermettsége, sikeresége, kapcsolatai – alapján ítélték meg Levedit, aki elvesztette a bizalmukat.

A jelentős népmozgást okozó háború miatt a kazár–magyar kapcsolatok egy időre megszakadtak. Etelközben azután a kazárok ismét felvették a kapcsolatot, amikor Levedit a kagán magához hívta. Biborbanszületett Konstantin szerint a kagán felajánlotta, hogy kazár támogatással népének fejedelmévé emelik, de cserébe legyen Kazária vazallusa. Ezt Levedi nem tudta elfogadni, mivel a besenyőktől elszenvedett vereség után katonai vezetőként elvesztette a tekintélyét. Nem tehetett mást, minthogy felhívta a kagán figyelmét Álmosra és fiára, Árpádra, aki elfogadta a javaslatot.

Követei elkísérték Levedit Etelközbe, akik tárgyalásokat folytattak a magyar vezérekkel, és végül elfogadták Árpád jelölését. Mivel a magyar források szerint, a későbbiekben a vérszerződéssel Álmost választották vezetőjüknek a törzsfők, Árpád nem lehetett a Konstantin által leírt, kazár vazallus nagyfejedelem. A kazár függőségről nem írnak a korabeli források, azonban arról igen, hogy a magyarok rendszeresen vezetnek hadjáratokat a szlávok ellen. Önállóan folytattak katonai tevékenységet, függetlenül a kazároktól, és ezt a bizánci császárnak is tudnia kellett, mivel a bolgárok elleni háborúban közvetlenül a magyarokkal kötött szövetséget, és ehhez nem kellett jóváhagyást kérnie a kazár kagántól.

Árpád pajzsra emelése valószínűleg Levedi korábbi státuszának átvételét és a magyar törzsek önállóságát jelzi. A kazár befolyás ugyanis nem volt elég erős ahhoz, hogy Levedit rákényszerítsék a magyarokra, pedig a kagánnak ez lett volna a kényelmesebb megoldás. A poszt, amit Árpád a pajzsra emelés után betöltött, valószínűleg magában foglalta Levedi korábbi feladatait – hiszen ennek megújítása érdekében keresték meg közvetlenül Levedit –, azonban minőségileg többet jelentett, hiszen a független magyar törzsszövetség katonai vezetőjének elfogadása történt. Ezt a minőségi változást jelzi, hogy Konstantin Levedit vajdának (*vojvoda*), Árpádot pedig fejedelemnek (*arkhon*) nevezi. Azonban ennek értelmezésénél figyelembe kell vennünk, hogy a magyar források szerint ebben az időszakban Álmos volt a fejedelem, tehát Árpád nem kaphatta meg ezt a méltóságot. Később azonban, a bolgár háború után, a honfoglalás Árpád irányításával zajlik le, aki akkor már a fejedelmi tisztséget viselte. Konstantin azonban Leventét nevezi meg fejedelemként – aki a szövetséges magyar hadakat vezeti – ebben az időszakban. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy a bizánci császár a magyar hadak vezérét nevezi arkhonnak.

Összegzés

A pajzsra emelés kérdésében nem zárható ki a keleti eredet, hiszen a Római Birodalom idegen zsoldosai magukkal hozhatták a szokást, azonban ezek többsége lovaskatona volt, a források pedig általában gyalogosokról írnak. A nagy méretű pajzs is inkább gyalogosokra utal. Konstantin, bizánci császár leírását értelmezhetnénk úgy, mint a kazárok

ősi szokásának említését – akár nemeztakarón való felemelést, amit ő a pajzsra emeléssel azonosít – azonban a nyugati források alapján végig követhető a pajzsra emelés szokásának terjedése, nyugatról a Balkánra és feltételezhetően Kazáriába. Úgy gondolom, a források adatai alapján nem vitatható, hogy Bizáncban a pajzsra emelés ismert szokás volt, és nagy valószínűséggel tudatában voltak annak, hogy korábban már a Római Birodalomban nyugati részén is gyakorolták.

Ha nem ismernénk ezeket a forrásokat, akkor kereshetnénk a pajzsra emelés gyökerét a nemeztakaróra emelés szokásában, de még ekkor is figyelembe kellene vennünk, hogy ez a keleti szokás nem csak a nemeztakaróban való felemelést tartalmazta, hanem egy összetett aktus volt, megváltozott tudatállapot előidézésével és kérdésekkel. A pajzsra emelésnél a pajzsot nem kizárólagosan főemberek emelik és nincs fojtogatás.

Ettől függetlenül a magyar történetírás azonosíthatná nemeztakaróra emeléssel, ha lennének további forrásaink a szertartás más esetekben történő alkalmazásáról. Ezzel szemben a magyar történeti hagyományból ismerjük a magyar fejedelemavató szertartás, a vérszerződés leírását. A kazárok uralkodó avató szertartását szintén leírják az arab források, azonban a felelmelest nem említik, csak a fojtogatást.

Ezek után, úgy gondolom, hogy nem a pajzsra emelés megtörténtét kell kétségbe vonni, hanem a célját kell tisztázni. A nyugati gyakorlatban a katonai vezetők avatási szertartása, amit a hadsereg tagjai gyakorolnak. Amikor uralkodó részesül a pajzsra emelésben, az rendszerint valamilyen hadi eseményhez kapcsolódik. Bizáncban és a bolgároknál hasonló körülmények között kerül rá sor. Kazáriában is – nagy valószínűséggel – a hadsereghez kötődő aktus lehetett.

Árpádot kazár hatásra emelik pajzsra, amikor átveszi Levedi vajda feladatát. Ebben az esetben is tisztán jelen van a katonai funkció, hiszen a kazárok oldalán harcoló magyar haderő vezérét választják meg.

A pajzsra emelés szokása elsődlegesen a harcosok közösségének elfogadó gesztusa volt a vezérükkel szemben. A források az uralkodók hatalomra kerülésével kapcsolatban őrizték meg a leírását, de ez nem bizonyítja, hogy elsődlegesen uralkodó avató szertartás lett volna. Sokkal inkább a katonai vezető hatalmának kifejezése, amit a katonák rendszeresen gyakoroltak a vezérek kinevezésekor. Minél nagyobb szerepet játszik a hatalom fenntartásában a hadsereg, annál nagyobb jelentőséget kap a pajzsra emelés, azonban a békés időszakokban nem ez a módja az uralkodói hatalom megerősítésének.⁴⁵

Árpád esetében a pajzsra emelés nem a nagyfejedelmé válását jelzi, hanem azt, hogy a kazárok is elfogadják mint katonai vezetőt, Levedi vojvoda utódjaként.

A leírásból kitűnik, hogy a pajzsra emelés nem a magyarok szokása, hanem a kazároké, tehát Árpád megválasztásakor egy olyan szertartás zajlott le, ami a magyar szokásrendben nem volt értelmezhető. A kazárok számára volt fontos, hogy Árpádot pajzsra emeljék, míg a magyarok számára ennek nem volt jelentősége.

A kazárok szempontjából a lényeg, hogy a magyarok legyenek katonai szövetségesek. A hadjáratok során a magyar csapat működjön együtt. Ennek a legfontosabb tényezője a magyar hadvezér, aki fogadja a kazár utasításokat és végrehajtja a harcosaival. Ezért fontos, hogy a kazárok felmérjék, ki az, akit elfogadnak a harcosok? Ha megvan a megfelelő személy, akkor őt a kazár szokások és törvények szerint vezérré teszik, így rá érvényesek a kazár törvények a hadjárat idején, másrészt az egyesített sereg egyik vezére lesz, tehát a kazár haderőben is megilletik jogok.

⁴⁵ Ebből a szempontból téves Napóleon pajzsra emelésének két alakos ábrázolása, ugyanis a jobb oldalon a szenátus egy tagja áll, azonban a pajzsra emelést minden esetben katonák végezték, mint az a második érmen helyesen szerepel.